

MÍSTO CESTOVNÍHO RUCHU V EKONOMICKÝCH AKTIVITÁCH ČESKÉ REPUBLIKY A DALŠÍCH ČLENSKÝCH STÁTŮ EVROPSKÉ UNIE

Karel Lacina

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Ústav veřejné správy a práva

Abstract: „Tourism industry” represents the significant phenomenon influencing the economic and social life not only of individual localities and regions (including the implementation of their development strategies) but also of the whole states and subcontinents. Moreover it has the important continental and global dimension. These facts are illustrated - among others - in the article predominantly by the example of the relatively rapid development of the tourism activities in the Czech Republic. A special attention of the autor is devoted in the article to the explanation of the European legislation as well as the environmental aspects of tourism. The significance of modern management approaches implementation in the tourism industry management in the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries is underlined in the end of the article.

Keywords: tourism industry, economic and social life, incoming tourism, environmental aspects, Agenda 21 Tourism 2020 Vision, destination management

1. Místo cestovního ruchu v evropské a české ekonomice

Cestovní ruch v posledních desetiletích v hospodářství a ve společenském životě členských státech Evropské unie zaujímá závažnou roli, v jejímž případě lze reálně predikovat možnost dalšího zvýšení. Svými přímými a nepřímými efekty se dnes cestovní ruch podílí zhruba 10% na hospodářské výkonnosti evropského kontinentu. V této souvislosti například Světová rada cestování a cestovního ruchu (World Travel and Tourism Council), jedna z významných mezinárodních organizací, odhaduje, že by v roce 2016 zmíněný podíl mohl překročit 12%.

Turismus je v současnosti fenoménem, který má celosvětový, kontinentální, subkontinentální, národní a regionální rozměr. Mezi faktory, jež v současnosti v cestovním ruchu rozhodují o atraktivitě lokalit i regionů, lze především řadit přírodní podmínky, stav a celkovou přitažlivost kulturních památek, úroveň technické infrastruktury, kvalitu životního prostředí - a v neposlední řadě i samotné preference účastníků cestovního ruchu.

Jeho závažnost spočívá zvláště ve stimulování investičních aktivit - i když v regionálním měřítku s rozdílnou intenzitou. Pozitivně ovlivňuje alokování příjmů státních i regionálních rozpočtů, což se mimo jiné projevuje i ve vytváření dalších pracovních míst. Přitom poznatky z evropských regionů reprezentujících úspěšné turistické destinace potvrzují, že efektivně organizovaný a řízený cestovní ruch může za určitých podmínek přispívat k posilování konkurenceschopnosti hlavně oněch regionů, v nichž se daří v cestovním ruchu dlouhodoběji vytvářet nové pracovní příležitosti.

Jedním z příznačných rysů soudobého evropského cestovního ruchu je skutečnost, že představuje sektor ekonomiky, který v sobě kumuluje řadu specializovaných podnikatelských a nepodnikatelských aktivit. Třebaže klíčový význam má jeho ekonomický rozměr, nikoli zanedbatelné jsou i ony aspekty cestovního ruchu, které ovlivňují sociální a kulturní život celých oblastí a dokonce i velkých státních útvarů.

Z čistě ekonomického hlediska je cestovní ruch komplexním souborem vzájemně více i méně propojených podnikatelských subjektů. Jeho materiálně-technickou a organizační

základnu samozřejmě tvoří dopravní, ubytovací a stravovací služby spolu se subjekty zabývajícími se zprostředkováváním dalších služeb, poskytováním informací a technickým zabezpečováním konkrétních aktivit.

Za jeden z významných rysů cestovního ruchu je možno označit skutečnost, že hraje významnou roli v implementaci dlouhodobých plánů rozvoje obcí, mikroregionů a celých regionů a států. Z uvedeného pohledu vystupují do popředí zvláště jeho následující přínosy:

- *podílí se na tvorbě hrubého domácího produktu,*
- *pozitivně ovlivňuje platební bilanci státu,*
- *má příznivý vliv na tvorbu příjmů státního rozpočtu i místních rozpočtů,*
- *jeho rozvoj přispívá k celkové stimulaci investičních aktivit v obcích a v celých regionech a tím k vytváření nových pracovních míst .*
- *představuje jednu z cest pomáhající zachovávat venkovský způsob života.*

S přihlédnutím k výše uvedeným skutečnostem úsilí o zkvalitňování turistických aktivit má vysoce aktuální význam zejména pro *venkovské oblasti*. V jejich případě se za slabou stránku všeobecně pokládají nedostatečné množství poskytovaných služeb a omezená nabídka pracovních příležitosti pro zdejší obyvatelstvo. Zmíněná negativa představují limitující faktor především v horských a podhorských oblastech, v první řadě takových , v nichž po desetiletí dominujícími hospodářskými sektory byly vedle zemědělství textilní výroba, sklářský průmysl a výroba bižuterie. V uvedených regionech postupně narůstající problémy často ústily ve stěhování zvyšujícího se počtu obyvatel do městských aglomerací. I proto došlo k omezování intenzivní zemědělské výroby a k přeměňování méně bonitních půd na pastviny a na lesní porosty.

Na druhé straně představitelé Evropské unie zdůrazňují skutečnost, že venkov zůstává svým způsobem synonymem zdravého životního prostředí, místem koncentrace četných přírodních a kulturních památek i dalších hodnot, které lze mimo jiné využívat i k rozvoji rekreačních a turistických činností. Rovněž z uvedeného důvodu Evropská unie vyzývá k aktivitám směřujícím k ochraně venkovského prostoru – tím zároveň k zachování bohatství přírody. K uskutečňování nastíněných cílů může významně přispívat cestovní ruch.

Aktuálnost přístupů Evropské unie dokládají statistické údaje informující o tom, že v je dnes na evropském kontinentu na rozvoji turistických aktivit přímo a nepřímo závislých téměř 24 milionů pracovních míst. Přitom z kontinentálního pohledu se v posledním desetiletí roční tempo nárůstu služeb cestovního ruchu v rámci EU ustálilo na hodnotě 3% - 4%. S tendencí k růstu i při vědomí stávajících problémů finančního sektoru a jeho ekonomických a sociálních dopadů se dá spíše počítat i v následujících letech.

Od počátku 21. století došlo k poměrně dynamickému nárůstu počtu účastníků cestovního ruchu. Podle údajů Světové organizace cestovního ruchu (United Nations World Tourism Organization - UNWTO) například v roce 2006 v globálním měřítku cestovalo z jedné země do druhé celkem 842 milionů turistů. Celosvětové příjmy z cestovního ruchu v roce 2006 dosáhly částky 735 miliard dolarů. Prognózy předpovídají, že by se v roce 2010 v celosvětovém měřítku mohl počet příjíždějících turistů zvýšit na 937 milionů (přičemž na Evropu by mělo připadat 476 milionů příjezdů). Nejvyšší přírůstek byl v roce 2006 zaznamenán v Thajsku, kam toho roku přijelo na 14 milionů turistů (o plnou pětinu více než v roce 2005). Nicméně ve zmíněném roce si postavení pro turisty nejatraktivnější země světa zachovala Francie, kterou navštívilo na 80 milionů turistů. Druhá příčka patřila Španělsku (58,5 milionů účastníků cestovního ruchu) a třetí Spojeným státům americkým (na 51 milionů turistů).

Třebaže se zvyšuje počet návštěvníků zemí jihovýchodní Asie a Pacifické oblasti, koncem 20. a v prvních letech 21. století se více než 40% celosvětového počtu přírůstu počtu turistů realizovalo v Evropě. Z hlediska předpokladů pro vývoj ve dvou nejbližších dekádách se jako pozoruhodný dá označit fakt, že se poměrně rychle zvyšuje počet účastníků cestovního ruchu pocházejících z Číny, Indie, Austrálie, dalších zemí Pacifické oblasti, Ruska a dalších bývalých států SSSR i z Blízkého a Středního východu. Jedná se o vzestupný trend, který byl zahájen již v šedesátých letech 20. století.

V roce 2020 by se podle předpokladů obsažených v analytickém materiálu nesoucím označení „*Tourism Vision 2020*„ (zpracovaném Světovou organizací cestovního ruchu) v průběhu jediného kalendářního roku mělo z jedné země do druhé přepravit 1,56 miliardy turistů. Do Evropy by v roce 2020 mohlo přijet až 717 milionů turistů a z Evropy vyjet 728 milionů turistů.

Pokud jde o Českou republiku, statistická data z devadesátých let minulého století hovoří o téměř šedesátiprocentním zvýšení počtu k nám příjezděících turistů: z 3,38 milionů v roce 1995 na 5,48 milionů v roce 1998. Pozitivní trend pokračoval i v následujících letech. V roce 2004 Českou republiku navštívilo 6 336 128 zahraničních turistů – tj. jejich počet se v porovnání s rokem 2003 zvýšil přibližně o 6%. Průměrná doba pobytu návštěvníků ze zahraničí na území České republiky se pohybovala kolem čtyř dnů, přičemž počet zahraničních turistů (včetně takových, kteří u nás strávili pouze jeden den) vzrostl o 4,8%. V tomto roce se u nás cestovní ruch spolu s navazujícími aktivitami podílel na celkové zaměstnanosti téměř 10%.

Statistické údaje za rok 2007 vypovídají o tom, že Českou republiku navštívilo na 6,7 milionů zahraničních turistů (tj. těch kteří se u nás ubytovali). Daný údaj představuje nárůst jejich počtu v porovnání s rokem 2006 o 3,8 %. Obyvatelé jiných států strávili v českých a moravských lokalitách v průměru 4,1 dne. Z hlediska národního původu turistů nejdelší pobyt byl zaznamenán v případě Rusů (6, 3 dne). Mezi turisty příjezděícími ze zahraničí byli dále nejvíce zastoupeni Němci (1 566 795 osob - o 3% méně než v roce 2006), Britové (545 932 osob - o 4% méně než v roce 2006), Italové (410 013 osob - o 3% méně než v roce 2006), Američané (318 466 osob, Slováci (318 888 osob - nárůst o 13%), Poláci (305 179 osob - nárůst o 12%), Španělé (243 000 osob), Nizozemci (241 000 osob - nárůst o 10%) a Francouzi (233 618 osob) [1]. Další data reflektují obsazenost lůžek v hotelech a v penzionech. Informují například o tom, že v roce 2006 jejich celková obsazenost činila 43,1%.

S přihlédnutím ke zvyšujícímu se významu turismu bylo již pro léta 1999-2003 území České republiky za účelem její propagace v zahraničí Českou centrálou cestovního ruchu rozčleněno na patnáct turistických regionů. Jedná se o oblasti, které mají z hlediska cestovního ruchu stejné či podobné charakteristiky. Tyto se dále mohou členit do 43 menších oblastí. Výše uvedené členění bylo ještě podrobněji rozpracováno v *Koncepci státní politiky cestovního ruchu v České republice na období 2007 – 2013*.

Nehledě na četné aktivity zaměřené na růst počtu turistů, kteří by mohli navštěvovat české a moravské regiony, dosud do značné míry pokračuje stav, kdy se největší zájem zahraničních turistů tradičně koncentruje na hlavní město Prahu.

V loňském roce se celkově jednalo o zhruba 4,05 milionů osob, což reprezentovalo plných 60% zahraničních návštěvníků [2]. Zájem je nadále dlouhodoběji koncentrován hlavně k prohlídkám některých významných hradů a zámků: především Karlštejna, Hluboké, Lednice, Valtic a Pernštejna, jakož i vybraných historických areálů, jakými jsou Český Krumlov, Litomyšl, Kutná Hora, Telč a Lednicko – valtický areál. Další skupiny zahraničních turistů upřednostňují návštěvu Karlovarského a Jihomoravského kraje, Krkonoš, Šumavy, Jizerských hor a Jeseníků: horských oblastí především v zimních měsících.

Z pohledu počtu dnů a nocí, během nichž domácí a zahraniční návštěvníci u nás přenocovali, v roce 2007 nejnavštěvovanějšími byly Praha (vzrůst o 8,2%), Jihomoravský kraj (zhruba 1,2 milionu osob), Jihočeský kraj (přibližně 981 000 osob) a Karlovarský kraj (v roce 2007 jej navštívilo 472 000 turistů). Naproti tomu pokles počtu pobytů zahraničních turistů byl zaznamenán v Libereckém kraji (o téměř 12%) a v Jihočeském kraji (skoro o 11%).

Na zvyšující se pozitivní trend reagují podnikatelé i municipality. S podporou obcí a regionů se dnes budují nové tenisové kurty, golfové hřiště, cyklotrasy, půjčovny kol, lodí a šlapadel, lanovky, vleky, bazény, sauny, posilovny a další zařízení nabízející služby návštěvníkům. V modernizujících se podnikatelských subjektech se především rychle zavádí a využívá moderní výpočetní technika. Inovacemi rovněž prochází systém profesní přípravy různých skupin pracovníků subjektů cestovního ruchu.

2. K některým legislativním aspektům rozvoje cestovního ruchu v členských zemích Evropské Unie

Za významný stimul rozvoje cestovního ruchu je možno v evropském měřítku označit samotné prohlubování evropského integračního procesu. Počínaje rokem 1965 Evropská společenství přijala některé dokumenty, které byly primárně zaměřeny k právní regulaci podnikání v cestovním ruchu. Jedním z prvních bylo „*Doporučení Evropské rady vztahující se k činnosti vlád na podporu cestovního ruchu*“ z 20. července roku 1965. Jeho vypracování se stalo podnětem k přípravě řady navazujících analýz různých aspektů cestovního ruchu.

Přesto dynamičtější etapa podpory cestovního ruchu evropskými institucemi byla zahájena teprve v roce 1982- a to přijetím dokumentu „*První směry politiky Evropského společenství v cestovním ruchu*“. V něm bylo stanoveno následujících šest úkolů:

1. *dosáhnout rozsáhlejšího časového rozložení turistické sezóny;*
2. *zvýšit ochranu architektonických památek;*
3. *stimulovat rozvoj cestovního ruchu v ekonomicky méně rozvinutých regionech;*
4. *podporovat sociálně orientovanou turistiku;*
5. *stimulovat cestovní ruch zaměřený na bližší poznávání kultury;*
6. *aktivizovat rozvoj venkovského cestovního ruchu.*

Na „*První směry politiky Evropského společenství v cestovním ruchu*“ v roce 1984 navázala rezoluce obsahující požadavek, aby byly vytvořeny předpoklady pro usnadnění rozvoje cestovního ruchu. O dva roky později Evropská komise schválila rezoluci vyzývající členské státy k závazku poskytovat větší podporu rozvoji cestovního ruchu. Následovala usnesení z téhož roku stimulující prodlužování délky turistické sezóny (a tím i rozložení zátěže jednotlivých středisek a destinací) a doporučení o zajištění bezpečnosti v hotelích .

V devadesátých letech byly v rámci Evropských společenství a následně Evropské unie podniknuty další důležité kroky, jež rozvoj cestovního ruchu na našem kontinentu stimulují. Již v roce 1990 jedním z nich bylo vyhlášení *Evropského roku turistiky*. Tato iniciativa se ukázala jako inspirativní. V jejím rámci byla především formulována potřeba věnovat podporu turistice v následujících směrech:

- *citlivěji vnímat potřeby cestovního ruchu a přispívat ke zvýšení jeho výkonnosti a kvality jím poskytovaných služeb;*
- *ve střednědobém horizontu posilovat konkurenceschopnost cestovního ruchu při respektování specifických rysů konkrétního místního prostředí a zvyklostí zdejšího obyvatelstva;*

- *respektovat požadavky spjaté s rozvojem turistických aktivit ruchu v oněch aktivitách Evropských společenství, které cestovní ruch ovlivňují.*

Uvedené přístupy byly zapracovány do tříletého tzv. akčního plánu Evropské unie na podporu turistiky (uskutečňovaného od ledna 1993 do prosince 1995). Zmíněný akční plán, který počítal s finanční podporou se strany Evropské unie ve výši 18 miliónů euro, sledoval především následující klíčové cíle:

- *zvýraznit roli turistiky jednak na úrovni politik Evropské unie jako celku , jednak i v aktivitách uskutečňovaných v jednotlivých členských státech. Toho mělo být dosahováno koordinací iniciativ, které by mohly stimulovat rozvoj turistiky;*
- *podporovat opatření, jež by vytvořila příznivé předpoklady pro posilování jednotlivých forem mezinárodních turistických výměn;*
- *stimulovat spolupráci podnikatelů v cestovním ruchu s představiteli průmyslu a různými profesními skupinami, především formou vedení dialogu a koordinací aktivit, jejichž cílem je zvyšování ekonomického a společenského významu cestovního ruchu;*
- *zajistit kvalitnější prezentaci cestovního ruchu , mimo jiné cestou propagace turistiky v různých informačních materiálech publikovaných Evropskou unií , nebo s její podporou;*
- *podporovat snahy o zkvalitňování managementu cestovního ruchu .*

Ve snaze i organizačně podporovat rozvoj turistiky byl v rámci Evropské komise vytvořen speciální organizační útvar, který se zabývá řešením problematiky cestovního ruchu. Tato jednotka působí v rámci Directorate General XXIII for Enterprise Policy, Distributive Trades, Tourism and Cooperatives. Její činnost je zaměřena jak na koncepční činnost, tak i na operativní uskutečňování konkrétních aktivit vycházejících z akčního plánu.

V průběhu první poloviny devadesátých let dvacátého století se novým fenoménem stala skutečnost, že se začal větší důraz klást na „udržitelný rozvoj cestovního ruchu „[3]. V uvedené souvislosti od dubna roku 1994 Evropská komise začala připravovat „Zelenou knihu o turismu“

(Green Paper on Tourism), specifikující roli Evropské unie v „turistickém průmyslu,,. Tento dokument byl publikován 4. dubna 1995.

Zkvalitňování legislativního rámce pro oblast cestovního ruchu se od druhé poloviny devadesátých let rovněž příznivě působilo na uskutečňování některých pozitivních změn. Patří k nim zvláště :

- *postupné zvyšování kvality, rychlosti a komplexnosti poskytovaných služeb,*
- *rozšiřování sortimentu služeb nabízených jednotlivými podnikatelskými subjekty,*
- *masovější využívání elektronických médií.*

Důležitým dokumentem se stalo Nařízení Rady EU č. 539/2001 zajišťující větší průchodnost vnitřních hranic „schengenského prostoru“ – a tím i další předpoklady pro rozvoj cestovního ruchu především zavedením tzv schengenské víza.Uvedený doklad, vydaný jedním členským státem Evropské unie, umožňuje občanovi třetí země vstup na území ostatních členských států sdružených v „schengenském prostoru“.

3. Aktuálnost potřeby zkvalitňování úrovně destinačního managementu

Zkušenosti z evropských zemí představujících vyspělé turistické destinace dokládají skutečnost, že v rozvoji cestovního ruchu může sehrávat významnou roli nejen soukromý, nýbrž i veřejný sektor. V něm specifické postavení zaujímá veřejná správa odpovědná za vytváření podmínek pro komplexní rozvoj území. Územní samospráva obcí a regionů podzákonnými právními normami přijímanými jejich zastupitelstvy napomáhá k formování nezbytného organizačního i legislativního rámce i pro činnost podnikatelských subjektů angažovaných v cestovním ruchu.

Aktivity soukromého a veřejného sektoru ve sféře cestovního ruchu bývají dosti úzce provázané. Zahraniční i naše poznatky potvrzují, že úspěch individuálních subjektů cestovního ruchu je v konkrétních lokalitách a regionech do značné míry závislý na vzájemné spolupráci obou klíčových sektorů. Je tomu tak proto, že efektivita managementu destinace je do značné míry podmíněna dlouhodobými účinnými kontakty v cestovním ruchu: subjektů, které tvoří stranu nabídky a poskytují návštěvníkům příslušného teritoria služby na jedné a veřejným sektorem reprezentovaným na místní a na regionální úrovni především územní samosprávou na druhé straně. Proto úspěch implementace zásad destinačního managementu je dána do značné míry závislý na připravenosti a na schopnostech veřejného sektoru a podnikatelské sféry účinně kooperovat.

Pravdivost výše uvedeného závěru například dokládají fakta dlouhodobě vyhodnocovaná především ve Švýcarsku, Spolkové republice Německo, ve Francii, Itálii, Španělsku, Portugalsku a v Řecku. Informují o tom, že destinační management je kvalitní tehdy, když v místním a v regionálním měřítku přispívá ke společnému rozvoji určitého počtu sdružených subjektů. Na straně podnikatelských subjektů však nevyklučuje ani jistou kooperaci takových firem, které se mohou vůči sobě v rámci destinace nacházet i v konkurenčním postavení.

Další významný faktor působící na upřesňování zásad destinačního managementu představuje podstatně citlivější přístup k ochraně životního prostředí. Environmentální aspekt je v usměrňování turistických aktivit zohledňován v podstatě od přijetí tzv. „*Deklarace z Ria o životním prostředí*“, schválené účastníky první konference OSN o životním prostředí, která se v roce 1992 konala v brazilském Rio de Janeiro. O aplikaci jejích principů usilují zejména *Světová organizace cestovního ruchu* a *Světová rada cestování a cestovního ruchu*. Uvedené mezinárodní organizace v reakci na přijetí „*Deklarace z Ria*“, mimo jiné přijaly dokument nesoucí označení „*Agenda 21 pro průmysl cestovního ruchu ke ekologicky udržitelnému rozvoji*“. V něm především akcentují potřebu uskutečňování ideje udržitelného rozvoje (sustainable development) jak na národní, tak i na regionální úrovni.

4. Závěr

Vývoj globálního, evropského i českého cestovního ruchu dokládá jeho značné ekonomické a - z pohledu vytváření nových pracovních míst - rovněž sociální přínosy. I z uvedených důvodů a současně s přihlédnutím ke konkurenci, která se v oblasti zajišťování turistických aktivit dlouhodobě projevuje, se za jeden z vysoce aktuálních cílů pokládá nutnost dále zkvalitňovat destinační management cestovního ruchu. Příkladem pro Českou republiku mohou být takové turisticky vyspělé státy jako jsou Švýcarsko, Rakousko, Francie, Itálie, Řecko i Španělsko.

Z pohledu blízké budoucnosti rozvoje globálního, kontinentálního, národního a regionálního cestovního ruchu se zvažují některé dlouhodobé trendy, jež jsou dnes pro jeho rozvoj příznačné a k nimž je nezbytné ve strategiích dalšího rozvoje turistických aktivit přihlížet. Jako zvlášť aktuální se její následující skutečnosti:

- v rostoucím počtu států mění se věková struktura populace - a tím i zákazníků
(celkově roste počet seniorů jako aktivních účastníků cestovního ruchu: ve Francii například již nyní představují na 30% veškerých zákazníků cestovních kanceláří),
- v Evropě a v Severní Americe se mění struktura domácností (roste počet domácností nerodinného typu *turisté kladou zvyšující se nároky na kvalitu poskytovaných služeb,jejíž náklady jsou připraveni hradit,*
- dochází ke změnám společenských a kulturních zvyklostí obyvatel Evropy, Severní Ameriky a v menší míře též dalších kontinentů (roste zvláště počet turistů upřednostňujících aktivity spojené s upevňováním jejich fyzického zdraví i s racionálním využíváním volného času).

Veškerá uvedená fakta dokumentují potřebu pečlivě analyzovat a vyhodnocovat závažné faktory vymezující prostor pro rozvoj cestovního ruchu. Naléhavým požadavkem je kvalifikované personální zabezpečení organizace turistických aktivit. V této souvislosti jednu z priorit představuje výchova odborníků pro oblast cestovního ruchu vzdělávacími subjekty, tj. vysokými školami a specializovanými instituty veřejné i soukromé povahy. S přihlédnutím k prognózám rozvoje cestovního ruchu se dnes častěji hovoří o tom, že především v případě profesní přípravy manažerů je nezbytné vytvořit samostatnou koncepci jejich dlouhodobého vzdělávání .

Použitá literatura:

- [1] 1.Český statistický úřad 18.2.2008, citováno podle: Právo, 19.2.2008
- [2] Český statistický úřad 18.2.2008, citováno podle: Právo 19.2.2008
- [3] Mag Consulting :“*Cestovní ruch v roce 2 000* „,C.O.T. business, červen 2001, s. 9
- [4] VAŠKO, M. *Cestovní ruch a regionální rozvoj*. vydání Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2002, 95 stran ,ISBN: 80-245-0445-6
- [5] FORET, M., FORETOVÁ, V. *Jak rozvíjet místní cestovní ruch*. 1. vydání, Praha: Grada Publishing, 2001, 178 stran ISBN: 80-247-0207-X
- [6] VANĚČEK, D. *Agroturistika*. 1. vydání, České Budějovice (Jihočeská univerzita) 1997, 164 stran, ISBN : 80-7040-222-9
- [7] LEDNICKÝ, V. *Cestovní ruch jako součást rozvoje venkova*. In :*Aktuální otázky rozvoje regionů: Sborník z konference*. 1. vydání ,Univerzita Pardubice, 2002, 82 stran, ISBN: 80-7194-413-0
- [8] MORRISON, A.M., *Marketing pohostinství a cestovního ruchu*.. Praha: Victoria Publishing 1. vydání, 1995, 523 stran, ISBN: 80-85605-90-2
- [9] STRÍLEČEK, F. *Nepřímá podpora cestovního ruchu v Evropské unii*. In : *Sborník referátů z 2. mezinárodní konference. Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství*. Tábor (Jihočeská univerzita), 1997, 161 stran, ISBN: 80-7040-216-4
- [10] MOLDAN, B., HROUDA, V. *Návrh národní strategie udržitelného rozvoje ČR*. In: *K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek. Svazek V: Národní strategie udržitelného rozvoje a regionální rozvoj*. 1. vydání Praha: UK, 2002, 146 stran, ISBN: 80-238-8378-X
- [11] MORRISON, A.M., *Marketing pohostinství a cestovního ruchu*.. Praha: Victoria Publishing 1. vydání, 1995, 523 stran, ISBN: 80-85605-90-2
- [12] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. 1. vydání ,Praha: UK, 2002, 211 stran, ISBN: 80-246-0384-5
- [13] LACINA, K., KALA, T. *Regionální a mezinárodní marketing*. 1. vydání,Gaudeamus (Hradec Králové), 2003, 136 stran, ISBN: 80-7041-929-6

Kontaktní adresa:

prof. PhDr. Karel Lacina, DrSc.
Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní
Ústav veřejné správy a práva
Studentská 95
532 10 Pardubice